VIAⁿ 12/2009 REVISTA DEL CENTRE D'ESTUDIS JORDI PUJOL

President i Fundador del Nexus Instituut*

Rob Riemen

Clàssics, art i kitsch

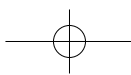
Noves notes per definir la cultura occidental**

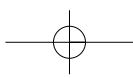
Mentre que Nietzsche descrivia la seva experiència de l'*Herbst der Kultur*, Steiner descriu la seva experiència de «postcultura». Posa de manifest que un coneixement dels clàssics i de la virtuositat clàssica, s'ha tornat gairebé irrellevant en el món actual. «Le dur désir de durer» (Paul Éluard), l'ànsia de crear alguna cosa que perduri, s'ha esvaït. El silenci sense el que la *vita contemplativa* no pot existir, s'ha convertit en una mercaderia més aviat escassa en un món que bàsicament conrea soroll. Riemen segueix en aquest text la línia marcada pel seu mestre Steiner: ha emergit una nova contracultura perquè no hi ha cap resposta a una qüestió crucial: per què hauríem d'esforçar-nos a refinar i difondre la cultura quan aquesta mateixa cultura sovint –al llarg del segle xx, per exemple– ha estat tan poc eficaç contra la inhumanitat i la barbàrie?

Han calat foc al Louvre! Obres mestres centenàries, perdudes per sempre! La massa vol destruir la cultura...! El juny del 1871 aquesta notícia s'escampa com la pólvora per tot Europa. Nietzsche la rep a Basilea i el 21 de juny parla per carta a un amic de la commoció, la tristesa i els dubtes que l'han assaltat. Dubtes, dubtes profunds sobre el sentit de ser filòsof o artista. Dubte, no només a causa d'aquest excés, de la destrucció malèvola de les principals obres d'art, sinó perquè ja fa temps que hi ha una lluita

* www.nexus-instituut.nl.

** Article publicat en holandès a la Revista *Nexus*, núm. 47 (Març 2007). Traduït i publicat a VIA amb permís de l'autor.

evident contra la cultura. I tot i això, continua, es nega a culpar la massa vandàlica. Nietzsche està convençut que tots som responsables del fet que una cultura que havia estat el fonament de la nostra societat durant més de dos mil anys ara hagi perdut el seu valor.

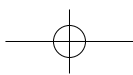
Descriu la sensació que l'embarga aquests dies amb les paraules següents: *Kultur-Herbst-Gefühl* («sensació de tardor de la cultura»). La cultura europea s'està morint; la base en què està arrelada desapareix. Aviat es va saber que la notícia era un rumor: no hi havia cap incendi, no s'havia destruït cap obra mestra. Però per a l'analista de la cultura europea això ja no importava: va continuar convençut que hi havia una *Herbst der Kultur* («tardor de la cultura»), i no faria sinó recalcar la seva anàlisi: no hi ha cap veritat i els valors espirituals no existeixen; res no té significat per si mateix, tot és relatiu; res no és permanent, res no és universal. Les conseqüències, segons Nietzsche, són fàcils de predir: la moral i la metafísica no poden seguir existint; la *Bildung*, l'educació, ha de deixar espai al coneixement útil; l'art perdrà el significat i les obres mestres es tornaran irrelevantes; l'únic dret que queda és el dret dels més forts; la societat s'abandonarà a ídols per oblidar la seva pròpia insignificança, i quan l'embriaguesa de l'oblit hagi desaparegut, el nihilisme despertarà i parirà els seus dos malignes fills: el terror i la barbàrie.

II

Kultur-Herbst-Gefühl: *L'Ulisses* de Joyce, *L'home sense qualitats* de Musil, *Les Thibault* de Martin du Gard, *Moisès i Aaró* de Schönberg, la poesia de Celan, les obres de Duchamp i Mondriaan, les observacions de Freud, etc.; moltes obres mestres del segle xx són una expressió de la crisi cultural que Nietzsche descriu tan despietadament.

L'any 1948 T. S. Eliot publica les seves *Notes Towards the Definition of Culture* (Notes per a la definició de la cultura), un remarcable intent de retornar el seu significat a la paraula *cultura*, de què tantes vegades s'ha abusat, amb la clara esperança de donar un primer pas per salvar Europa de la crisi cultural. És una defensa del significat de la religió (cristiana), les elits, la família i la vida en societat.

Thomas Mann llegeix l'assaig als Estats Units, en queda poc convençut i escriu al seu diari: «L'assaig no sembla obra d'un gran intel·lecte».

Clàssics, art i kitsch. Noves notes per definir la cultura occidental

Nadiezhdà Mandelstam se'l llegeix a Rússia i enfureix. A les seves *Memoires* acusa Eliot de no comprendre el nucli del problema i de no tenir altre objectiu que mantenir una imatge conservadora del món. Encara és més greu que, tres anys després de la guerra, el poeta creient no dediqui ni una sola paraula del seu assaig a l'Alemanya de Hitler, a l'Holocaust, a la implicació del cristianisme en l'assassinat de jueus. Eliot, declara Mandelstam, pateix de «veneració a la cultura, cosa que mai no ha salvat ningú ni mai no ho farà».

L'assaig de George Steiner *In Bluebeard's Castle. Some Notes Towards the Redefinition of Culture* (En el castell de Barbablava. Notes per a la redefinició

George Steiner es pregunta què hi ha a la nostra cultura que ha fet possible la barbàrie del segle xx? Per què les tradicions humanístiques han resultat ser una barrera tan dèbil contra la bestialitat política?

de la cultura) és, com ja indica el títol, tan provocador, una crítica agra. Steiner fa plantejaments i preguntes que Eliot va evitar escrupolosament: què hi ha a la nostra cultura que ha fet possible la barbàrie del segle xx? Per què les tradicions humanístiques han resultat ser una barrera tan dèbil (o no ser cap barrera en absolut) contra la bestialitat política? L'Holocaust ha estat l'últim intent de destruir una manera de pensar sobre Déu i sobre l'home. Per què, i amb quines conseqüències?

Nietzsche va experimentar i descriure la *Herbst der Kultur*, Steiner experimenta i descriu la *Post-Culture*. El coneixement i el domini dels clàssics s'han tornat irrellevants. Ja no existeix «le dur désir de durer» (Paul Éluard), l'esforç per crear coses perdurables. El silenci, sense el qual la *vita contemplativa* no pot existir, s'ha convertit en un bé escàs allà on es cultiva el soroll. La societat infantilitza i debilita. Hi ha una contracultura, també perquè ens manca la resposta a la qüestió crucial: per què hauríem d'esforçar-nos a refinar i difondre la cultura quan aquesta mateixa cultura s'ha esforçat tan poc a enfrontar-se a la inhumanitat, i conté ambivalències profundament arrelades que van arribar a incitar a la barbàrie?

III

George Steiner va publicar la seva crítica fa trenta-cinc anys. Europa ha canviat: la globalització, Internet, l'economia de les vint-i-quatre hores, la desaparició del comunisme, l'omnipotent capitalisme de mercat, la pre-

sència de l'islam, un fonamentalisme creixent, Amèrica com a única superpotència, la Xina com a superpotència emergent, Europa en una crisi d'identitat. Però les preguntes no han canviat; al contrari. La lluita cultural, l'augment dels conflictes sobre valors o la inseguretat sobre què és europeu indiquen que les preguntes que ja va plantejar Nietzsche són més rellevants que mai: què és el fonament de la cultura europea? Què és l'essència de la nostra humanitat? Quina imatge del món és la base de la nostra moral? Quin significat i quina importància atorguem a art, religió, filosofia? Quins coneixements necessitem? Què considerem els requisits d'una societat civilitzada? Com mesurarem allò que té valor? Existeixen valors transcendents, absoluts? Qui som, qui volem ser, qui hauríem de ser?

En la primera d'una nova sèrie de conferències Nexus, l'any 2006 (en què se celebren els quatre-cents anys del naixement de Rembrandt, els dos-cents cinquanta anys del naixement de Mozart i els cent anys del naixement de Beckett) es va iniciar la cerca d'una nova definició de la cultura europea a partir de la qüestió del significat dels clàssics, l'art i el fenomen kitsch.

Més enllà dels clàssics

En el món imaginari de Dostoievski, un vell resumeix succintament l'esperit de l'època amb la pregunta següent: «Què és millor: Shakespeare o sabates, Rafael o oli?». L'elecció (amb una abassegadora majoria de vots) és ben sabuda: les sabates i l'oli. El coneixement dels clàssics és el món del passat. L'obra de Rafael només és coneguda pels historiadors de l'art i només a les novel·les de Jane Austen resulta creïble que els amants expressin els seus sentiments citant sonets de Shakespeare... de memòria, és clar. A pesar de tota l'atenció per Mozart i l'exultació que se'n fa, només un 5% dels CD venuts a Europa són de música «clàssica». Eduard Steuermann, amic de Schönberg i pianista famós, va dir en una ocasió que la música clàssica (de Bach a Schönberg) era una categoria efímera destinada a caure en l'oblit. Que els amants d'aquest repertori no s'ho puguin imaginar, poca cosa hi fa; fixeu-vos, si no, en el destí de les orquestres simfòniques.

La pregunta és: *per què* hem deixat els clàssics enrere? Potser trobarem una resposta si ens fem encara més preguntes.

El coneixement i el domini dels clàssics s'han tornat irrellevants. Ja no existeix «le dur désir de durer» (Paul Éluard).

Clàssics, art i kitsch. Noves notes per definir la cultura occidental

Els clàssics sempre han format la memòria cultural col·lectiva. Però per a què serveix aquesta memòria en una societat que s'estima més mirar al futur que al passat, una societat que ja no és monocultural sinó multicultural i «global»?

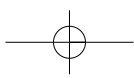
Per exemple: que té alguna utilitat, per a la societat moderna, conèixer els clàssics? Els clàssics sempre han format la memòria cultural col·lectiva. Però per a què serveix aquesta memòria en una societat que s'estima més mirar al futur que al passat, una societat que ja no és monocultural sinó multicultural i «global»? Italo Calvino va assenyalar que un clàssic és un llibre que es rellegeix; però, i si no tenim temps ni per llegir-nos-el una vegada? Se'ns ensenya que els clàssics són «els millors» i els «més grans». Però «millors» i «més grans» en què? I de què ens serveixen? A més, qui determina que aquestes obres són les millors i les més grans?

La postura del director de cinema Andrei Tarkovski és encara més fonamental: «Un dels signes més lamentables del nostre temps és la pèrdua gairebé irreversible de la consciència de la bellesa i l'eternitat. La cultura de masses consumista moderna (una civilització de pròtesis) mutila l'ànima i bloqueja el camí que ens condueix a les preguntes bàsiques de la nostra existència, a la presa de consciència de nosaltres mateixos com a éssers espirituals». Un gran pensament, però i si per desgràcia «la bellesa» i l'«eternitat» no existeixen? Nietzsche és el primer a adonar-se'n. La tragèdia, escriu a *Menschliches, Allzumenschliches* (Humà, massa humà), és que el gran art de Dant, Rafael o Miquel Àngel deu la seva bellesa únicament i exclusivament als errors religiosos i filosòfics més greus, a la fe en una veritat absoluta. Tan bon punt ens adonem que aquesta veritat i aquest significat metafísic no existeixen, cap obra més tindrà aquesta expressivitat eterna. Que potser té raó Nietzsche i és aquest el motiu pel qual (*sadder but wiser*) ja no valorem els clàssics?

Quina és l'essència dels clàssics? Què signifiquen? Per què una obra segueix (seguia) existint durant segles? Per què hem deixat el món dels clàssics enrere? Què ens diu el destí dels vells clàssics sobre la cultura actual?

Quin sentit tenen l'art, la música, la poesia?

«El món se salvarà per la bellesa.» Aquest cop qui provoca és l'idiota de l'obra de Dostoievski. Però quina persona de seny pot subscriure aquest pen-

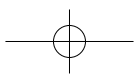

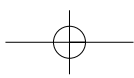
sament? L'escriptor i filòsof Hermann Broch ja sabia que no era així: «L'art no ha de ser bonic, ha de ser cert», era el seu lema. Però pot ser cert, l'art? Això és el que Heidegger es pregunta l'any 1950: «La pregunta és si l'art encara és una manera real i necessària en què transcorre la veritat decisiva per a la nostra existència històrica, o si ha deixat de ser-ho. I si ha deixat de ser-ho, ens queda la pregunta de per què».

Nietzsche sabia que si la societat està en crisi, l'art també ha de caure en crisi. Gairebé lacònic, fa notar que «Die gute alte Zeit ist dahin und Mozart hat sie sich ausgesungen» (Els bons vells temps han passat i Mozart els ha acomiadat). Però, al contrari que els seus mestres Schopenhauer i Wagner, Nietzsche no creu que l'art pugui exorcitzar la crisi d'una societat. Però, aleshores, què pot fer, l'art? Quina justificació té l'existència de l'artista, antany heroi de la societat? Són preguntes amb què Thomas Mann es va debatre tota la vida.

L'any 1943, quan a la seva pàtria Hitler és al punt culminant del seu poder, l'exiliat a Califòrnia comença a treballar en *Doktor Faustus* (Doctor Faust), una obra mestra sobre la crisi de la cultura europea i la responsabilitat de l'artista. Per què ha caigut en crisi, l'art? Què feia possible l'art? Pot «redimir», l'art? Què significa? Pot ser «bell» i «cert», encara? Hi ha alguna relació entre «estètica» i «ètica»? Té responsabilitat, l'artista? Totes aquestes preguntes de Mann encara són vigents.

L'any 1944 Curzio Malaparte publica el seu testimoni *Kaputt*, en què entre altres temes relata sopars copiosos a Varsòvia amb Hans Frank, *Reichsminister* i *Generalgouverneur* que l'any 1946 fou condemnat a mort als judicis de Nuremberg per la seva destacada participació a l'Holocaust. Frank és un gran amant, coneixedor i col·leccionista d'art del Renaixement italià, i, segons la seva dona explica a Malaparte, en els moments difícils s'asseu al seu estimat piano Pleyel i demana calma i inspiració a Schumann, Brahms, Chopin, Beethoven. Frank explica amb orgull que Alemanya és un país molt civilitzat: els jueus són exterminats amb la raó, amb un procediment, d'una manera científica, no amb mètodes bàrbars! La seva dona: «És un artista, un gran artista amb l'ànima pura i sensible...». Pregunta de George Steiner: per què hauríem d'esforçar-nos a refinar i difondre la cultura, quan aquesta mateixa cultura ha fet tan poc per enfrontar-se a la bestialitat?

Clàssics, art i kitsch. Noves notes per definir la cultura occidental

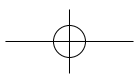
No hi ha cultura sense art, però quina posició té l'art a la nostra societat del segle XXI?

No hi ha cultura sense art, però quina posició té l'art a la nostra societat del segle XXI? Zeitblom, el narrador de *Doktor Faustus*, afirma severament que «l'art és esperit, i l'esperit no té per què sentir-se vinculat en absolut a la societat, a la comunitat; de fet no pot fer-ho, trobo jo, pel bé de la seva llibertat, la seva distinció moral. Un art que "va cap a la gent", que s'apropia les necessitats de la massa, de la gent, de l'opressió, ho passa malament, i obligar-l'hi (per exemple, per part de les autoritats públiques), permetre un únic art, un art que la gent entengui, és la pitjor opressió que hi ha i un assassinat de l'esperit. Perquè estic convençut que aquell art, en els seus intents d'atac, estudis o experiments més arriscats, independents, menys adequats per a les masses, d'una manera molt indirecta o altra fa servei a l'home i, a la llarga, fins i tot a la humanitat».

Ho diu ben clarament, però l'art sublim pel qual tant d'afecte sent el nostre erudit amic alemany és absolutament marginal en la societat contemporània.

El ressentiment contra l'«art d'elit» es pot expressar amb indiferència o aversió manifesta, però en tot cas és gran. Tots els elements «elitistes» de la cultura són antidemocràtics i, per tant, «dolents». D'on ve aquest odi per la cultura?

Qualsevol polític us ho dirà: només es pot comptar amb suport si es demostra irrefutablement el valor socioeconòmic. I és que, per què hauríem de donar suport a una cosa que no és accessible per a tothom ni pot millorar la societat d'una manera demostrable? El ressentiment contra l'«art d'elit» es pot expressar amb indiferència o aversió manifesta, però en tot cas és gran. Tots els elements «elitistes» de la cultura són antidemocràtics i, per tant, «dolents». D'on ve aquest odi per la cultura? És per estupidesa, o per la fundada sospita que l'art d'elit és una forma d'esnobisme que no té res més a oferir? I existeix de debò una diferència real entre art «d'elit» i «popular», o bé totes dues coses no són més que construccions socials en què divergeixen els gustos? Que encara és possible el gran art, l'art d'elit, l'art que vol perdurar? I què ens pot oferir l'art contemporani? Què en justifica l'existència? Fa temps que l'art no és la unitat de la bellesa, el bé i el mal; però què és, aleshores? Què és l'art? De què serveix l'art?

Una cultura kitsch?

«Busca solament el plaer i ignora allò que és millor». Sòcrates, que és qui ho diu, va definir en el seu diàleg amb Gòrgias i Polus un concepte que no ha iniciat el seu ascens imparable fins vint-i-cinc segles més tard: *kitsch*.

La gràcia del kitsch és que la preocupació de Dostoievski sobre la salvació del món i què és o no és la bellesa pura deixa de ser necessària. Allà on domina el kitsch tot és bonic, exquisit i divertit. El kitsch és el cor i l'ànima de la «postcultura»: no hi ha dificultat, tot és comprensible per a tothom de seguida, no hem de fer cap esforç, tot és recognoscible i, sobretot, «it feels good!». El kitsch és cultura de masses, literalment, és cultura en què mana el poble: la bellesa és el que la majoria considera bell; la bondat és el que l'opinió pública troba bo; allò que és important és el que tothom vol saber.

Els crítics asseguren que en aquesta cultura no hi ha crítica, no hi ha preguntes difícils, exigències ni deures. Res no té valor intrínsec, tot va dirigit a aconseguir el màxim efecte, a la «comercialitat». No hi ha res de veritable, perquè tot és fals. Nietzsche, que ens condueix com un Virgili per una cultura en crisi, sap que el kitsch forma part de l'*Umwertung aller Werte* (subversió de tots els valors): «el que és millor» ja no és la qualitat, sinó una quantitat. En canvi, altres crítics adverteixen que hi ha una diferència essencial entre la «cultura popular» i el kitsch, i que molta «cultura d'elit» també pot ser kitsch.

S'ha convertit la societat occidental, en gran part, en una cultura kitsch? Fins a quin punt s'ha filtrat el kitsch a l'art, la política, la religió, els mitjans de comunicació, les relacions humanes? Els europeus crítics ho anomenen «americanització», amb la qual cosa s'indica implícitament, i alhora amb massa facilitat, un culpable. Hi ha una pregunta més important: d'on ve aquest desig massiu de kitsch? Quina influència té el kitsch sobre la nostra societat?

Quins valors fomenta el kitsch? I si el kitsch no és real, què ho és? Què considerem l'autèntica veritat, l'autèntica bondat, l'autèntica bellesa? Quin pot ser encara el fonament de la nostra cultura?

El kitsch és cultura de masses, literalment, és cultura en què mana el poble: la bellesa és el que la majoria considera bell; la bondat és el que l'opinió pública troba bo; allò que és important és el que tothom vol saber.